

ה מ ו ס ד ל כ י ט ו ח ל א ו מ י
מינהל המחקר והתכנון

מוסד לביטוח לאומי
ת.ד.ב.נ. לתילוד
צ"ט ד"ר גיטלמן לוי
ירושלים

עוני בקרב נשים בלי בן זוג
1989-1980

מאת:
אורית קריסטל*

8266/1

365.38
ddN

3568 22.1.96

* ברצוני להודות ללאה אחדות על הערותיה המועילות, לאלכסנדר גאליה על העזרה בעיבוד הנתונים במחשב, לעירא כהנמן על העריכה הלשונית ולאני כהן על ההדפסה.

מ ב א

שני העשורים האחרונים היו עדים למהפך דרמטי בהרכב האוכלוסייה הענייה בעולם המערבי בכלל, ובארצות הברית בפרט. עד אמצע שנות ה-60, מרבית המשפחות העניות בארה"ב היו משפחות שבראשן עמד גבר (כולל זוגות נשואים). מאז ועד סוף שנות השבעים קטן מספר המשפחות העניות שבראשן גבר מ-3.2 מיליון ל-2.6 מיליון. במשך אותה תקופה מספר המשפחות העניות שבראשן עמדה אשה עם ילדים רכים גדל בשליש: מ-1.8 מיליון ל-2.7 מיליון (Blaustein, 1982). מגמה זו נמשכה גם בשנות ה-80. ב-1983 כמחצית מכלל המשפחות העניות היו משפחות שבראשן אישה, לעומת כשליש בלבד בתחילת שנות ה-70. ב-1983 36% מהמשפחות שבראשן אישה היו עניות; תחולת העוני גדולה כמעט פי שלשה מזו שבקרב משפחות שבראשן גבר וכמעט פי חמישה מזו שבקרב משפחות, שבהן גם הבעל וגם האשה משמשים כמפרנסים. היום, שניים משלשה מנוגרים עניים בארה"ב הם נשים, ושלושה רבעים מכלל העניים הן נשים וילדים (Pearce, 1983).

מגמת העלייה בחלקן של נשים ובחלקן של משפחות שבראשן עומדת אשה בכלל האוכלוסייה הענייה זכתה לכינוי "פמיניזציה של העוני". בעוד שלא מעט נשים עניות מפני שהן מתגוררות במשפחות עניות שבראשן גבר, נראה שנשים רבות הולכות והופכות עניות "בזכות עצמן".

הגורמים החברתיים והכלכליים הקשורים לתופעה זו נחקרו באופן מקיף בארה"ב. הדעה הרווחת היא ששיעורי העוני גבוהים יותר בקרב נשים מאשר בקרב גברים משתי סיבות: (1) בארה"ב נשים ממשיכות לשאת באחריות העיקרית לגידול ילדים (2) ההזדמנויות הפתוחות לנשים בשוק העבודה קטנות משל הגברים. לכן מחקרים שעסקו בחקר הפמיניזציה של העוני נטו להתמקד בשלושה תחומים: (1) שינויים במבנה המשפחה, כגון עלייה בשיעורי הגירושין והלידות מחוץ לנשואין, (2) השתתפות בשוק העבודה, הפרדה (segregation) מקצועית בשוק - המאלצת נשים לעסוק במשרות בשכר נמוך - ואפליית נשים לרעה בשכר המשולם להן בהשוואה לשכר הגברים במשרה שווה, (3) יעילותן של תכניות רווחה בסיוע לנשים ובצמצום העוני באוכלוסייה.

ניתן לשער שתופעת העוני בקרב נשים בישראל הרבה פחות חמורה מאשר בארה"ב, משתי סיבות עיקריות: ראשית, אומנם בישראל, כבמדינות המערב, חל גידול בשיעור הגירושין ובשיעור הלידות מתוך לנישואים, אך העלייה בשיעורים אלה היתה מתונה יחסית¹. רמת שיעורי הגירושין בישראל עדיין נמוכה בהרבה מזו שבמדינות אחרות: באמצע שנות השמונים שיעור הגירושין (מספר הגירושין לכל 1000 תושבים) בישראל, היה 1.2 לעומת 5 בארה"ב ולעומת כ-2 בממוצע במדינות אירופה. שנית, מספר התוכניות במערכת התמיכות בישראל, המבטיחות הכנסה למשפחות חד-הוריות, גדול יותר מאשר בארה"ב.

מדובר בקצבות הזקנה והשאירים של המוסד לביטוח הלאומי, בחוק הבטחת הכנסה, בחוק המזונות - הבטחת תשלום, ובמערכת קצבות הילדים. הודות לאלה, מערכת התמיכות בישראל הצליחה לחלץ מעוני אחוז יותר גבוה של משפחות עניות, כולל משפחות שבראשן עומדת אשה, מאשר בארה"ב.

מחקר השוואתי של עוני והתחלקות הכנסות במספר מדינות מערביות שנערך במסגרת הפרוייקט (LIS) Luxembourg Income Study (1990) העלה, שבראשית שנות השמונים הצליחה מערכת התמיכות בארה"ב לחלץ מעוני רק כ-12% מן המשפחות החד-הוריות הלא-קשישות (קבוצה משנית של המשפחות שבראשן אשה), שעה שבשבדיה 90% ממשפחות אלו נחלצו מן העוני לאחר קבלת תמיכות. גם בישראל תרמה מערכת התמיכות תרומה גדולה לצמצום העוני: הכנסתן של 78% מהמשפחות החד-הוריות עלתה אל מעל לקו העוני הודות לקבלת תמיכות. באנגליה ובשבדיה אחוז המשפחות שנחלצו מעוני היה קטן יותר - 30% ו-40%, בהתאמה.

-----
(1) תהליך הגידול בשיעורי הגירושין בארה"ב היה בשיאו בשנות השישים: היחס בין נישואין לגירושין ירד מ-6:1 בראשית שנות הארבעים ל-2:1 בראשית שנות השבעים. התהליך נמשך גם בשנות השמונים, אך בקצב איטי. בישראל ירד היחס בין נישואין לגירושין מ-10.6:1 בראשית שנות השבעים ל-1:5 בסוף שנות השמונים.

מטרת עבודה זו היא להציג את ממדי העוני ב-1989 בקרב המשפחות שכראשן עמדה אשה בהשוואה לממדי העוני בשאר האוכלוסייה ולבחון, האם במהלך העשור האחרון התרחש תהליך פמיניזציה של העוני בישראל. בסיס הממצאים המוצגים בעבודה זו הוא נתוני סקרי הכנסות 1980 ו-1989 ונתוני סקרי הוצאות המשפחה 1979/80 ו-1986/87². זיהוי האוכלוסייה הענייה נעשה בגישה להגדרת העוני ובשיטת חישוב קו העוני הנהוגים במחקרי המוסד לביטוח לאומי³.

העבודה פותחת בסיכום הממצאים העיקריים, ובהמשכה מוצגת השוואה של רמת העוני במשפחות שכראשן עמדה אשה בלי בן זוג לרמת העוני במשפחות האחרות באוכלוסייה, בשנים 1980 ו-1989. בפרק זה היתה הנחנה ברורה בין ראשי משפחות קשישים לבין ראשי משפחות לא קשישים. בפרק השלישי נערכה השוואה בין משפחות שכראשן אשה בלי בן זוג לבין משפחות שכראשן גבר בלי בת זוג, בשנים 1980 ו-1989. הפרק התמקד באוכלוסייה הלא-קשישה ובחן את ההבדלים ברמת העוני לפי המצב המשפחתי של האשה או של הגבר. הפרק האחרון מציג את ממדי העוני בקרב משפחות חד-הוריות (עם ילדים), לפי מין ראש המשפחה ומצבו המשפחתי. ממצאיו של פרק זה מבוססים על נתוני סקר הוצאות משפחה, ואילו הממצאים שהוצגו בפרקים הקודמים מבוססים על נתוני סקרי הכנסות⁴.

-----
(2) האוכלוסייה העירונית בסקרי ההכנסות כוללת משקי בית, שראש המשפחה בהם היה שכיר או לא עבד, ואילו האוכלוסייה העירונית בסקרי הוצאות המשפחה כוללת גם משקי בית של עצמאים.

(3) הגדרת העוני ומדידתו מוצגת בפרק מס. 2 של כל אחת מן הסקירות השנתיות של המוסד לביטוח לאומי.

(4) על פי נתוני סקרי הכנסות אי אפשר לזהות את המשפחות החד-הוריות מאחר שהנתונים אינם מתייחסים ליחס הקרבה של ילדים מתחת לגיל 15 לראש המשפחה.

סיכום ממצאים עיקריים

הממצאים המתייחסים לכלל המשפחות שבראשן עומדת אשה בלי בן זוג (בלא הבחנה לפי גיל או מצב משפחתי) מורים כי ב-1989 כמעט לא היה למשפחות אלו ייצוג יתר באוכלוסייה הענייה בישראל. המשפחות שבראשן אשה בן זוג מנו כ-19% מכל המשפחות באוכלוסייה, והמשפחות העניות שבראשן אשה בלי בן זוג היו כ-21% מכל המשפחות העניות. תחולת העוני בקרב המשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג היתה ב-1989 גבוהה אך במעט מתחולת העוני של שאר המשפחות: 14% לעומת 12.5%, בהתאמה. אולם אוכלוסיית המשפחות שבראשן עומדת אשה בלי בן זוג היא הטרוגנית בהרכב הדימוגרפי, ונמצאו הבדלים גדולים במצבן הכלכלי של הקבוצות השונות באוכלוסייה זו.

הממצא הבולט ביותר הוא הפער הגדול בשיעורי העוני בין משפחות שבראשן אשה קשישה לבין משפחות שבראשן אשה לא קשישה. הכנסה פנויה הנמוכה מקו העוני היתה לכ-20% מהמשפחות שבראשן אשה לא קשישה לעומת כ-9% בלבד מהמשפחות שבראשן אשה-קשישה (לרוב אלמנות). יתר על כן, התמקדות באוכלוסייה הלא-קשישה ובחינת תחולת העוני בקרב הנשים לפי מצבן המשפחתי העלו, שמצבן הכלכלי של הגרושות חמור במיוחד, בעיקר בהשוואה לזה של נשים אלמנות ורווקות: תחולת העוני בקרב הגרושות היתה 23%, לעומת 14% בקרב האלמנות ו-9% בקרב הרווקות. יש לציין, שתחולת העוני בקרב גברים רווקים גבוהה יותר מאשר בקרב גברים גרושים ואלמנים בלי בת זוג: 22% לעומת כ-10%, בהתאמה.

תחולת העוני הגבוהה, יחסית, בקרב גברים רווקים, בעיקר בגיל הביניים, נתגלתה במחקרים שנערכו לאחרונה כארה"ב ושעסקו בניתוח מצבם הכלכלי של גברים לפי מצבם המשפחתי.

השוואת שיעורי העוני ב-1989 במשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג לשיעורים ב-1980 מלמדת שמצבן של משפחות אלה ככלל השתפר. תחולת העוני ירדה כדי מחצית: מ-28.3% ב-1980 ל-14.1% ב-1989. חלקן של משפחות אלה בכלל המשפחות העניות ירד מ-28% ב-1980 ל-20.7% ב-1989. ירידת תחולת העוני בקרב המשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג נבעה כמעט כולה מהירידה הדראסטית שחלה בתחולת העוני בקרב הנשים הקשישות: ב-1980 לכ-33% מהמשפחות

שבראשן אשה קשישה בלי בן זוג היתה הכנסה פנויה הנמוכה מקו העוני, ואחוז זה ירד לכ-9% ב-1989. השיפור במצבן של הנשים הלא-קשיות היה מתון, ותחולת העוני בקרבן נשאה גבוהה גם ב-1989: 23% ב-1980 לעומת 20% ב-1989. זאת ועוד, מצבן של נשים בלי בן זוג עם ילדים אף הורע בעשור האחרון: תחולת העוני בקרב משפחות אלו עלתה מ-18% ל-23%.

ירידת תחולת העוני במשפחות שבראשן אשה בעיקר קשישה בלי בן זוג, נבעה כולה מעליית תרומתן של קצבות הביטוח הלאומי לצמצום העוני במשפחות אלו, שכן מאז 1980 לא חל שיפור בהכנסתן המושגת ממקורות עצמיים כגון עבודה, הון או פנסיה. על רקע התחזית הקשה של התגברות האבטלה הצפויה במשק יש לצפות שיקשה על נשים, בעיקר על נשים העומדות בראש משפחה, לשפר את מצבן הכלכלי באמצעות עבודה. זאת ועוד, אוכלוסייה זו אף עשויה לגדול בגלל העלייה הצפויה בשנים הקרובות. הנתונים על העולים שהגיעו ב-1990 מורים, שחלקן של המשפחות החד-הוריות - משפחות שמצבן הכלכלי הוא בדרך כלל החמור ביותר - גדול יותר מאשר באוכלוסייה הוותיקה: כ-13% מכל המשפחות עם ילדים לעומת כ-8% באוכלוסיית המשפחות עם ילדים הוותיקות בארץ.

שיעור השתתפותן של נשים עולות מכריה"מ בכוח העבודה גבוה מאוד, ואין ספק שקליטה תעסוקתית מוצלחת של עלייה זו עשויה להרחיק את המשפחות העולות ממעגל העוני ולמנוע במידה רבה את הזדקקותן למערכות הבטחת ההכנסה של המוסד לביטוח לאומי.

העוני במשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג בהשוואה לעוני בשאר המשפחות

לוח מס. 1 מציג את תחולת העוני במשפחות שבראשן עמדה אשה בלי בן זוג בהשוואה לשאר המשפחות באוכלוסייה, בשנים 1980 ו-1989. הנתונים מעלים כי ב-1989 היה פער קטן בלבד בשיעורי העוני בין משפחות שבראשן אשה לבין המשפחות האחרות. בשנה זו, 14.1% מכל המשפחות שבראשן אשה היו משפחות עניות, לעומת 12.5% בשאר המשפחות באוכלוסייה. המשפחות העניות שבראשן אשה מנו 21% מכלל המשפחות העניות באוכלוסייה. יוצא אפוא, שלמשפחות שבראשן אשה כמעט אין ייצוג יתר באוכלוסייה הענייה, שכן אחוז דומה - כ-19% - מכלל המשפחות באוכלוסייה הן משפחות שבראשן עומדת אשה בלי בן זוג.

לוח מס. 1: תחולת העוני במשפחות, לפי סוג המשפחה (אחוזים)

1989, 1980

א ת ר			ראש משפחה אשה בלי בן זוג		
לפני	לאחר	לפני	לאחר	לאחר	לפני
תשלומי	תשלומי	תשלומי	תשלומי	תשלומי	תשלומי
העברה	העברה	העברה	העברה	העברה	העברה
ומיסים	ומיסים	ומיסים	ומיסים	ומיסים	ומיסים
			1	9	8
14.6	11.9	21.9	28.3	27.6	60.3
12.8	9.6	15.5	23.2	21.8	41.3
23.0	22.8	51.8	33.2	33.2	78.4
			1	9	8
12.5	11.3	26.5	14.1	13.7	60.7
13.1	11.6	19.9	19.7	19.0	40.7
9.8	9.8	58.1	9.4	9.4	77.2

(5) תחולת העוני במונחי נפשות - כלומר הנפשות החיות במשפחות עניות כאחוז מכלל הנפשות - היא 18.4% במשקי בית שבראשם אשה, לעומת 14% בשאר המשפחות באוכלוסייה.

עם זאת, כאשר מבחינים בין משפחות קשישות (משפחה שבראשה עומד קשיש, כלומר בן 65 ויותר או אשה בת 60 ויותר) לבין משפחות לא-קשישות⁶, עולות המסקנות הבאות: ראשית, בקרב הלא קשישים תחולת העוני של משפחות שבראשן אשה גבוהה מזו שבשאר המשפחות הלא-קשישות: 20% לעומת 13%, בהתאמה. לעומת זאת, בקרב הקשישים, תחולת העוני של משפחות שבראשן אשה קשישה אף נמוכה במקצת מזו שבשאר המשפחות הקשישות: 9% לעומת 10%, בהתאמה. שנית, באוכלוסייה הלא-הקשישה יש ייצוג יתר למשפחות שבראשן אשה. חלקן באוכלוסייה הענייה היה 16%, בעוד שחלקן בכלל אוכלוסייה זו היה 11%. באוכלוסייה הקשישה אין כמעט הנדל בין חלקן של משפחות שבראשן אשה קשישה בכלל העניים לבין חלקן של משפחות אלה בכלל האוכלוסייה הקשישה - 41% ו-42%, בהתאמה.

השוואת נתוני 1989 לאלה של 1980 מעלה, שתחולת העוני במשפחות שבראשן אשה ירדה בדומה למגמה שאפיינה את כל האוכלוסייה. יתר על כן, שיעורי הירידה בממדי העוני בקרב המשפחות שבראשן אשה היו גבוהים יותר. תחולת העוני לפי ההכנסה הפנויה במשפחות שבראשן אשה היתה ב-1980 כפולה מזו שב-1989: 28.3% לעומת 14.1%, בהתאמה. בשאר המשפחות הסתמנה ירידה מתונה בלבד: מ-14.6% ב-1980 ל-12.5% ב-1989. הירידה הבולטת שחלה בממדי העוני בקרב המשפחות שבראשן אשה נבעה כמעט לגמרי מירידת ממדי העוני בקרב משפחות שבראשן אשה קשישה (מ-33.2% ב-1980 ל-9.4% ב-1989), שכן תחולת העוני של משפחות שבראשן אשה לא-קשישה ירדה אך במעט (מ-23.2% ב-1980 ל-19.7% ב-1989) ונשארה גבוהה, יחסית, גם ב-1989⁷.

-----
(6) כ-49% מהנשים בלי בן זוג שעמדו בראש משפחה היו קשישות וכ-51% לא קשישות. האתוזים המקבילים אצל גברים שהיו ראשי משפחה הם 18% ו-82%, בהתאמה.

(7) מגמות דומות עלו מנתוני סקרי הוצאות המשפחה 1979/80 ו-1986/87.

כתוצאה מכך גדל ב-1989 חלקן של המשפחות העניות שבראשן אשה לא-קשישה בכלל המשפחות העניות שבראשן אשה: מ-40% ב-1980 ל-63% ב-1989.

לוח מס. 2: אחוז המשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג והמשפחות

העניות שבראשן אשה בלי בן זוג

1989, 1980

שנה	אחוז המשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג באוכלוסייה הענייה		אחוז המשפחות שבראשן אשה בלי בן זוג באוכלוסייה הענייה	
	1980	1989	1980	1989
כלל האוכלוסייה	16.6	18.8	27.9	20.7
לא-קשישים	10.6	11.3	17.6	16.1
קשישים	36.7	41.9	45.5	41.0

תרומתם של תשלומי ההעברה לצמצום רמת העוני היתה גדולה ב-1989 יותר מאשר ב-1980 וניכרה במיוחד במשפחות הקשישות. תחולת העוני לפני תשלומי ההעברה היו דומות בשנים 1980 ו-1989. מנתוני לוח מס. 1 עולה, כי ב-1989 העלו תשלומי ההעברה את הכנסתן של כ-77% מהמשפחות שבראשן אשה ענייה אל מעל לקו העוני, ואילו ב-1980 הם העלו את הכנסתן של 54% ממשפחות אלו אל מעל לקו העוני.

תרומתם של תשלומי ההעברה היתה ניכרת במיוחד כשמדובר במשפחות שבראשן אשה קשישה: ב-1989 88% ממשפחות אלה חולצו מהעוני לאחר תשלומי ההעברה, וזאת לעומת 58% ב-1980. בקרב נשים לא קשישות ההבדל בין 1980 ו-1989 בתרומתם של תשלומי ההעברה היה קטן יותר: ב-1989 53% חולצו מעוני לעומת 47% ב-1980.

העלייה הניכרת בתרומתם של תשלומי ההעברה לצמצום העונני מאז תחילת העשור ועד שנת 1989 נבעה מהשינויים שחלו בהסדרי העדכון של קצבות המוסד לביטוח לאומי וברמתן. זאת - בד בבד עם ההאטה הדראסטית בקצב עליית רמת האינפלציה כמשק מאז 1985. כך, למשל, ההכנסה המינימלית שהובטחה לבודד - השיעור המוגדל - גדלה מ-20.8% מהשכר הממוצע כמשק בראשית שנות ה-80 ל-25.2% ב-1989. מגמות דומות הסתמנו גם ברמת ההכנסה המינימלית המובטחת לאוכלוסייה בגיל העבודה, הזכאית לשיעור הרגיל של הגמלה להבטחת הכנסה⁽⁸⁾.

-----
(8) לפירוט נוסף על השינויים בהסדרי עדכון קצבות הביטוח הלאומי וברמתן ראה סקירה שנתית של המוסד לביטוח הלאומי, 1989.

רמת ההכנסות והעוני במשפחות שכראשן אשה ומשפחות שכראשן גבר
(בלי בן/בת זוג)

ב-1989 היו כ-240,000 משפחות עם ראש משפחה בלי בן/בת זוג (שהן כ-27% מכלל משקי הבית היהודיים), והן מנו כ-390,000 נפשות. גודל המשפחה הממוצע במשפחות אלו היה כ-1.4 נפשות, וזאת לעומת 3.2 נפשות בממוצע למשפחה בכלל האוכלוסייה היהודית. יש להדגיש, שמשפחות שלהן ראש משפחה בלי בן/בת זוג אינן בהכרח משפחות שחיה בהן נפש אחת בלבד. בקרב הרווקים/ות, למשל, רק כ-46% חיים לבד, בעוד השאר חיים בדפוסים משפחה מגוונים, כגון: רווק שהוריו או אחיו חיים עמו, או רווק החי במשק ביתו כשותפות עם נפשות אחרות.

בניתוחם של המצב הכלכלי ושל ממדי העוני בקרב משפחות שלראשיהן אין בן/בת זוג נתייחס לא רק להבדלים לפי מין אלא גם לפי גיל ראש המשפחה ומצבו המשפחתי - גרוש/ה, אלמן/נה, רווק/ה ונשוי/אה החי בלי בת/בן זוג.

המשפחות חולקו לשלש קבוצות לפי גיל ראש המשפחה: (1) 25-44, (2) 45-60/65 (60 באשה ו-65 בגבר), (3) קשישים (אשה מעל 60 וגבר מעל 65); זאת במגמה להבחין בין תקופות חיים שונות הנבדלות זו מזו במצבו המשפחתי של הבודד/ה, בניסיונו ובמעמדו בעבודה. כך, לקבוצת הגיל 25-44 אופיינית התחלת הקריירה בעבודה וגידול ילדים; לקבוצת הגיל 45-60/65 אופיינים הניסיון המצטבר בעבודה ושנות ההמשך של גידול הילדים, ואילו לקבוצת הקשישים אופיינים העדר אחריות הורית ופרישה ממעגל העבודה.

בראש כ-81,000 משפחות עמד גבר בלי בת זוג, ובראש כ-157,000 משפחות עמדה אשה בלי בן זוג.

לוחות מס. 3 ו-4 מציגים את התפלגות המשפחות שלראשן לא היה בן/בת זוג בכל קבוצת גיל, לפי מין ומצב משפחתי. בקבוצת הגיל הצעירה מרבית הגברים רווקים (80%), ומחצית מהנשים רווקות (50%). בגיל הביניים גברים בני 65-45 ונשים בנות 60-45 35% מהגברים גרושים, 32% רווקים ו-23% אלמנים, ואילו מהנשים בגיל זה 30% גרושות, 49% אלמנות ו-14% רווקות. הכדלים אלה במצב המשפחות בין נשים בודדות לגברים בודדים באותה קבוצת גיל נובעים כנראה מנטייתן של נשים להינשא בגיל צעיר יותר מזה של הגבר. מרבית הקשישים אלמנים/ות (80% אלמנים ו-88% אלמנות).

לוח מס. 3: התפלגות המשפחות שלראשן אין בן/בת זוג, לפי מין ראש המשפחה וגיל (אחוזים)

1989, 1980

1989		1980		קבוצת הגיל של המשפחה
אשה	גבר	אשה	גבר	
27	50	25	45	25 - 44
14	21	19	22	45-60/65
59	29	56	33	קשישים

לוח מס. 4: המצב המשפחתי של ראשי משפחות בלי בן/בת זוג

לפי גיל ומין

מ צ ב מ ש פ ח ת י					
מין וקבוצת גיל	סה"כ	רווק	גרוש	אלמן	נשוי/אה שאינו/חי עם בן/בת זוג
1 9 8 0					
גבר					
25 - 44	100	82	12	1	5
45 - 65	100	40	25	28	7
לא קשיש*	100	68	16	10	6
קשיש	100	10	15	71	4
אשה					
25 - 44	100	52	30	11	7
45 - 60	100	13	22	62	3
לא קשישה*	100	35	27	33	5
קשישה	100	2	7	90	1
1 9 8 9					
גבר					
25 - 44	100	80	13	1	6
45 - 65	100	32	35	23	10
לא קשישים*	100	66	20	7	7
קשישים	100	9	7	80	4
אשה					
25 - 44	100	50	36	10	4
45 - 60	100	14	30	49	7
לא קשישה*	100	38	34	23	5
קשישה	100	2	8	88	2

* 25 - 65 בגבר, ו 25-60 באשה.

לוח מס. 5 מציג את הרכב ההכנסה הכוללת, לפי מקורות ההכנסה מעבודה, תמיכות ופנסיה בכל קבוצת גיל. ככל קבוצת גיל ההכנסה הממוצעת מעבודה של משפחה שבראשה גבר בודד גבוהה מההכנסה הממוצעת מעבודה של משפחה שבראשה אשה בודדה. בגיל הביניים פער ההכנסות מעבודה בין המינים הוא הגבוה ביותר (הכנסתם הממוצעת של גברים מעבודה גבוהה בכ-60% מהכנסת נשים מעבודה). לעומת זאת, כשלא מדובר בקשישים, ההכנסה מתמיכות - קצבאות של המוסד לביטוח לאומי ושל משרד הביטחון או מהעברות מפרטים בארץ ובחו"ל - שהאשה זוכה בה גבוהה בממוצע מההכנסה מתמיכות אלה שהגבר זוכה בה. לעומת זאת הגבר הקשיש זוכה להכנסה גבוהה יותר מן האשה הקשישה ממערכת התמיכות עקב דחיית הפרישה וותק רב יותר בעבודה, המזכה אותם בקצבת זקנה גדולה יותר. כמו כן, ההכנסה הגבוהה יותר של גברים מעבודה והותק הרב יותר שהם צוברים מזכים אותם בפנסיה מעבודה הגבוהה מהפנסיה שזוכה בה האשה הקשישה.

הבדל זה בין המינים בהכנסות מעבודה קיים למרות ששיעור הנשים בלי בן זוג שעובדות שווה לשיעור הגברים בלי בת זוג שעובדים (כ-74%). יש מקום לשער, שפער ההכנסות נובע משלושת הגורמים הנאים: אחוז הנשים העובדות במשרה חלקית גבוה מהאחוז המקביל בקרב הגברים; ריכוז נשים בסקטורים מקצועיים שהשכר בהם נמוך יותר; אפליה בין המינים.

השוואת הרכב ההכנסות לפי מקור ההכנסה ב-1980 וב-1989 מעלה, כי היחס בין הכנסות הגברים להכנסות הנשים לא השתנה מאז תחילת העשור ועד 1989.

לוח מס. 5: הרכב ההכנסה הכוללת (לפני מיסים ישירים *),

לפי גיל ומין

1989

מקור ההכנסה					
גיל ראש המשפחה	עבודה	תמיכות	פנסיה	אחר	הכנסה נטו למבוגר סטנדרטי **
44 - 25					
גבר	2125.8	390.2	102.4	2.6	999.8
אשה	1585.0	422.3	69.7	24.2	891.4
יחס***	1.34	0.92	1.47		1.12
45 - 60/65					
גבר	1865.0	304.3	157.1	34.0	1025.9
אשה	1148.9	518.9	121.8	6.6	873.8
יחס***	1.62	0.59	1.29		1.17
קשיש					
גבר	165.6	736.2	371.4	49.9	880.2
אשה	98.2	605.8	207.4	31.7	70.78
יחס***	1.69	1.22	1.79		1.24

* מחירי תקופת סקר הכנסות 1989 (ש"ח), לפי מדד מחירים של 120.2 על בסיס 1988=100.

** על הכנסה המתחשבת ביתרונות לגודל המשפחה מכחינת הצריכה, ר' פרק 6 בסקירה השנתית של המוסד לביטוח לאומי, 1989.

*** היחס בין ההכנסות הממוצעות של משקי בית שבראשם גבר לבין אלה של משקי בית שבראשם אשה.

לוח מס. 6 מציג את הרכב ההכנסה לפי מקור ההכנסה של האוכלוסייה הלא-קשישה ולפי מצב משפחתי. כפי שצוין לעיל, ב-50% מן המשפחות שבהן ראש המשפחה רווק/ה הרווק חי עם הוריו עם אחיו או עם שותפים לדירה. בניתוח הרכב ההכנסות לפי מצב משפחתי בחרנו להתייחס רק לרווקים ולרווקות החיים בגפם.

מנתוני הלוח עולה, כי הכנסות הרווקים והרווקות מעבודה דומות בממוצע. לעומת זאת הכנסת גרושים מעבודה גבוהה בכ-40% בממוצע מהכנסת הגרושות מעבודה, ואילו הכנסת האלמנים מעבודה גבוהה ביותר מפי שניים מהכנסת האלמנות מעבודה. ההכנסה מתמיכות שהאלמנה זוכה לה גדולה בממוצע פי שניים מההכנסה מתמיכות שהאלמן זוכה לה. הכנסה גבוהה זו מתמיכות נובעת מהפטור שניתן לאלמנות עם ילדים קטנים ממבחן תעסוקה לשם קבלת גמלת הבטחת הכנסה. כאשר מתייחסים להכנסה נטו של מבוגר סטנדרטי, המשקפת את רמת ההכנסה בהתחשב במספר הנפשות החיות במשפחה, ניתן לראות שמצב הגרושות הוא הגרוע ביותר: ההכנסה הממוצעת לנפש סטנדרטית של גרושה היא 768.5 ש"ח בלבד במחירי 1989.

לוח מס. 6: הרכב ההכנסה הכוללת של האוכלוסייה הלא-קשישה, לפי

מצב משפחתי של ראש המשפחה *

1989

מצב משפחתי של ראש המשפחה	מקור ההכנסה		
	עבודה	תמיכות	אחר
הכנסה נטו למכוגר סטנדרטי			
גרוש	1878.1	346.0	182.4
גרושה	1370.7	482.7	64.4
יחס	1.37	0.72	1.32
רווק	1605.4	130.8	57.3
רווקה	1586.8	70.1	8.4
יחס	1.01	1.87	1.02
אלמן	2641.2	301.9	93.6
אלמנה	1202.5	728.1	196.5
יחס	2.20	0.41	1.32

* ר' הערות ללוח מס. 5.

לוח מס. 7 מציג את תחולת העוני בשנים 1989 ו-1980 בקרב המשפחות הלא קשישות, לפי מין ראש המשפחה. מנתוני הלוח עולה, כי ב-1989 כ-36% מהמשפחות שבראשן עמדה אשה לא-קשישה היו עניות לפני תשלומי ההעברה. תשלומי ההעברה שיפרו במידה נכרת את מצבן והעלו את הכנסתן של 59% ממשפחות אלו אל מעל לקו העוני. תחולת העוני לאחר תשלומי ההעברה במשפחות אלו ירדה ל-14.5%. בקרב הגברים בלי בת זוג, תחולת העוני לאחר תשלומי ההעברה היתה 12.5%. כאשר בוחנים את תחולת העוני במונחי נפשות עולה, כי תחולת העוני במשפחות שבראשן אשה גדולה פי שניים מתחולת העוני במשפחות שבראשן גבר. בעוד שבמשפחות העניות שבראשן אשה חיו 17.4% מכלל הנפשות החיות במשפחות שבראשן אשה, הרי שבמשפחות העניות שבראשן גבר חיו רק 8.8% מכלל הנפשות במשפחות שבראשן גבר.

השוואת תחולת העוני ב-1989 לזו של שנת 1980 מעלה, כי תחולת העוני בקרב נשים ירדה בין שנים אלו: מ-20.6% ב-1980 ל-14.8% ב-1989. ירידה זו נובעת מהשיפורים שהונהגו בשיטות עדכון קצבות הזקנה והשאיירים ובגמלאות להבטחת הכנסה למעוטי יכולת.

לוח מס. 7: תחולת העוני בקרב משפחות לא-קשישות,

לפי מין ראש המשפחה

1989, 1980

תחולת העוני			מין ראש המשפחה
לאחר תשלומי העברה ומיסים	לאחר תשלומי העברה	לפני תשלומי העברה	
1989			
			גבר
12.5	12.5	27.2	משפחות
8.8	8.8	21.5	נפשות
			אשה
14.8	14.5	35.7	משפחות
17.4	16.8	39.4	נפשות
1980			
			גבר
11.7	11.1	21.9	משפחות
15.5	14.0	25.4	נפשות
			אשה
20.6	18.9	37.2	משפחות
28.1	25.1	44.6	נפשות

לוח מס. 8 מציג את רמת העוני במשפחות הלא-קשיות ב-1989, לפי מין ומצב משפחתי של ראש המשפחה. מנתוני הלוח עולה, כי מצבן של הגרושות הוא הגרוע ביותר. 43.3% מהמשפחות שבראשן אשה גרושה היו עניות לפי הכנסתן הכלכלית. תשלומי ההעברה העלו את הכנסתן של 47% ממשפחות אלו אל מעל לקו העוני. במערכת הכטוח הלאומי נשים גרושות מטופלות במסגרת חוק המזונות וחוק הבטחת הכנסה. מטרת חוק המזונות להבטיח לאשה שזכתה בפסק דין למזונות אמצעי קיום לה ולילדיה באופן בלתי תלוי ביכולתה לממש פסק דין זה. כאשר הבעל החייב אינו מקיים את פסק הדין מרצונו ואינו משלם לאשה את דמי המזונות המגיעים לה על פי פסק הדין, החוק מאפשר לאשה לפנות למוסד לביטוח לאומי, כדי שיבצע את פסק הדין, כלומר - ישלם לזוכה גמלה וידאג, באמצעות תהליכי הוצאה לפועל, לגבות את הכספים מן החייב. אשה, אשר גובה התשלום המגיע לה על פי פסק הדין, אינו מאפשר קיום מינימלי רשאית לפנות לשירות להבטחת הכנסה. ב-1989 מספר הנשים שקיבלו דמי מזונות באמצעות המוסד לביטוח לאומי הסתכם ב-11,514 במוצע מדי חודש.

לאחר תשלומי ההעברה נותרו כ-5000 גרושות מתחת לקו העוני, כלומר, 23% מהגרושות עניות לפי הכנסתן הנקייה. היות שכאשר בני הזוג מתגרשים בדרך כלל הילדים עוברים להחזקת אמם, ההבדלים כתחולות העוני בין גרושים לגרושות באים לביטוי חריף יותר כאשר מתייחסים למספר הנפשות החיות במשפחות העניות, שבראשן גרושה. במשפחות עניות אלה חיו כ-13,000 נפשות (כ-25% מהנפשות החיות במשפחות שבראשן גרושה), וזאת לעומת כ-2000 נפשות חיות במשפחות עניות שבהן ראש המשפחה גרוש (כ-9% בלבד מהנפשות החיות במשפחות שבראשן גרוש). בקרב הרווקים שיעור העניים גבוה והגיע ב-1989 לכ-22%. לעומת זאת, רק כ-9% מהרווקות נמצאות מתחת לקו העוני לפי הכנסתן הנקייה. את תחולת העוני הגבוהה בקרב הרווקים ניתן להסביר על ידי שיעור נמוך, יחסית, של השתתפות בעבודה: רק לכ-70% מהרווקים הכנסה מעבודה, וזאת לעומת כ-88% רווקות שלהן הכנסה מעבודה. אומנם, כפי שניתן לראות בלוח מס. 6 ההכנסה הממוצעת של הרווקים ושל הרווקות זהה. אולם מאחר שקו העוני עוכר בעשירון השלישי ולכ-30% מהרווקים אין כלל הכנסה מעבודה, שיעור העניים בקרבם גבוה. ממצא מפתיע זה עלה גם במחקר שנערך בארה"ב, אשר דן באי השוויון בקרב גברים. נמצא בו, שגברים נשואים משתכרים מעבודה במוצע 30.6% יותר מגברים רווקים.

לוח מס. 8: תחולת העוני במשפחות לא-קשיות
לפי המצב המשפחתי של ראש המשפחה

1989

תחולת העוני			סוג ראש המשפחה
לאחר תשלומי העברה ומיסים	לאחר תשלומי העברה	לפני תשלומי העברה	
משפחות			
23.4	22.9	43.3	גרושה
10.6	10.6	25.0	גרוש
8.6	8.6	13.9	רווקה
21.9	21.9	33.2	רווק
13.7	12.7	51.3	אלמנה
10.4	10.4	23.9	אלמן
נפשות			
25.0	24.2	45.2	גרושה
9.0	9.0	18.4	גרוש
8.6	8.6	13.9	רווקה
21.9	21.9	33.2	רווק
16.0	14.6	52.3	אלמנה
7.3	7.3	13.0	אלמן

ניתוח רמת העוני לפי המצב המשפחתי ב-1989 וב-1980 מעלה, כי מצבן של הגרושות ושל הרווקות כמעט לא השתנה מאז 1980 ועד 1989. לעומת זאת מצבן של האלמנות השתפר במידה ניכרת - תחולת העוני לפי ההכנסה הנקייה היתה 26.2% ב-1980 וירדה ל-13.7% ב-1989. ירידה זו נבעה בעיקר מהשינויים בהסדרי העדכון שהונהגו בקצבות השאירים ובהבטחת ההכנסה למעוטי יכולת: באפריל 1980 הוגדלה התוספת שניתנה לכל אחד משני הילדים הראשונים של אלמנים ואלמנות, מ-5% מהשכר הממוצע ל-7.5%. מאז דצמבר 1984 בחישוב אומדן השכר הממוצע לפי חוק ניתן ביטוי מלא לתוספות היוקר המשולמות לכלל השכירים במשק ולתוספות המשולמות במגזר העסקי מכוח הסכם ציבורי.

לוח מס. 9: תחולות העוני בקרב משפחות לא-קשיות,

לפי מצב משפחתי ומין,

1980

מצב משפחתי של ראש משפחה	לפני תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה ומיסים
משפחות			
גרושה	42.7	23.8	26.3
גרוש	27.5	14.8	16.7
רווקה	9.1	2.7	4.0
רווק	13.1	5.0	5.0
אלמנה	49.5	24.3	26.2
אלמן	18.1	8.1	11.1
נפשות			
גרושה	50.4	29.8	33.7
גרוש	35.6	17.0	18.7
רווקה	9.1	2.5	4.0
רווק	13.1	5.0	5.0
אלמנה	52.9	29.1	33.1
אלמן	27.3	6.9	18.4

לוח מס. 10 מציג את תחולות העוני בקרב גברים ונשים קשישים. 72,000 משפחות שבראשן אשה קשישה היו עניות לפי הכנסתן לפני תשלומי ההעברה, שהן כ-77% ממשפחות מסוג זה. זאת - לעומת כ-15,000 משפחות שבראשן גבר קשיש שהיה עני לפני תשלומי ההעברה, שהן כ-64% מכלל המשפחות שבראשן גבר קשיש בלי בת זוג.

רמת העוני לפני תשלומי ההעברה גבוהה מאוד הן בקרב קשישים והן בקרב קשישות מאחר שרובם כבר פרשו ממעגל העבודה. חלקן של המשפחות עם פנסיה מעבודה נמוך יחסית, ורמת הפנסיה נמוכה אף היא. תשלומי ההעברה שיפרו במידה ניכרת את מצבן של משפחות אלו והעלו כ-88% מהמשפחות, שבראשן קשישה, אל מעל לקו העוני. כ-9000 משפחות בלבד נותרו עניות (כ-9% נותרו עניות לפי הכנסתן הנקייה). 91% מן המשפחות שבראשן קשיש שהיו עניות לפי הכנסתן הכלכלית חולצו מהעוני, ונותרו כ-1500 משפחות עניות לפי הכנסתן הנקייה (6% ממשפחות אלה).

לוח מס. 10: תחולת העוני במשקי בית קשישים, לפי

מין ראש משק הבית

1989 ו-1980

מין ראש המשפחה	לפני תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה ומיסים
1980			
גבר			
משפחות	57.8	20.3	20.3
נפשות	56.8	18.6	18.6
אשה			
משפחות	78.2	33.7	33.7
נפשות	77.3	32.8	32.8
1989			
גבר			
משפחות	64.3	6.0	6.0
נפשות	63.0	7.1	7.1
אשה			
משפחות	77.3	9.3	9.3
נפשות	77.6	11.3	11.3

השוואת רמת העוני בקרב קשישים בשנים 1980 ו-1989 מעידה על העלייה שחלה בתרומת תשלומי ההעברה לצמצום ממדי העוני בקרב האוכלוסייה הקשישה, מאז הונהגו השיפורים בשיטות עדכון קצבות הזקנה והשאירים, וברמת הכנסת המינימום לקיום. בעוד שב-1980 תשלומי ההעברה חילצו מעוני כ-57% מהמשפחות שבראשן אשה קשישה, ב-1989 תשלומי ההעברה העלו 88% מהמשפחות שבראשן קשישה אל מעל לקו העוני.

עוני במשפחות חד-הוריות

בסקר הוצאות המשפחה משנת 1986/87 מופיעות כ-41,000 משפחות חד-הוריות (המשפחות החד-הוריות הן כ-9% מכלל המשפחות באוכלוסייה היהודית עם ילדים), כלומר משפחות עם ילדים שבהן ראש המשפחה הוא גרוש/ה, אלמן/ה, רווק/ה ונשוי/אה שבן/בת זוגה אינו חי עמו/ה.

אומדן זה אינו מייצג את כל המשפחות החד הוריות מאחר שלא ניתן לאתר משפחות מסוג אלה של נשים בודדות עם ילדים החיות במשק הבית של הוריהן או של קרובי משפחתן.

בראש כ-35,000 מהמשפחות החד-הוריות עומדת אשה (כ-87% ממשקי בית אלה), 50.5% מהן גרושות, 30.8% אלמנות, 11% נשואות החיות בנפרד מבעליהן, ו-7.7% רווקות.

בקרב הגברים בלי בת זוג שילדם חי עמם, 53.2% גרושים, 37.6% אלמנים, ו-9.2% נשואים החיים בנפרד מנשותיהן.

ההכנסה הממוצעת מעבודה של משפחה חד-הורית שכראשה אשה שווה ברמתה לכמחצית מההכנסה מעבודה של משפחה חד-הורית שכראשה גבר, בעוד שההכנסה מתמיכות (קצבות הביטוח הלאומי, משרד הבטחון, העברות מפרטים - תשלומי מזונות, תמיכת הורים וכו') בקרב המשפחות החד-הוריות שבראשן אשה גבוהה פי 1.5 מהתמיכות להם זוכים משקי הבית החד-הוריים שכראשם גבר. ל-45% מהמשפחות החד-הוריות שבראשן אשה היתה הכנסה הנמוכה ממחצית השכר הממוצע במשק, ולכ-78% הכנסה הנמוכה מרמת ההכנסה הממוצעת במשק. זאת, לעומת כ-5% מהמשפחות החד-הוריות שבראשן גבר, אשר הכנסתן היתה נמוכה ממתצית השכר הממוצע, ול-52% אשר הכנסתם נמוכה מרמת השכר הממוצעת במשק.

לוח מס. 11 מציג את תחולת העוני בקרב המשפחות החד הוריות לפי מין ראש המשפחה. מנתוני הלוח עולה, כי לכ-18,600 משפחות שבראשן אשה היתה הכנסה הנמוכה מקו העוני לפני תשלומי ההעברה, כלומר 52.4% ממשפחות אלו היו עניות לפני תשלומי ההעברה, וזאת לעומת 22% משפחות עניות שבראשן

גבר. תשלומי ההעברה העלו את הכנסתן של כ-60% ממשפחות אלה אל מעל קו העוני ותחולת העוני, לאחר תשלומי ההעברה בקרב אוכלוסייה זו ירדה ל-21.1%. לאחר המיסוי גדל במקצת מספר המשפחות העניות והגיע ל-23.3%, כלומר כ-8,300 היו משפחות עניות על פי הכנסתן הנקייה.

תחולת עוני זו גבוהה מאוד, בהשוואה לתחולת העוני בכלל המשפחות עם ילדים, שהיתה 8.5%, והיא בולטת במיוחד בהשוואה למשפחות החד-הוריות שבראשן גבר ואשר בהן תחולת העוני על פי ההכנסה הנקייה היתה 2.1%.

לוח מס. 11: תחולת העוני בקרב משפחות חד-הוריות, לפי מין

1986/87

ראש המשפחה	לפני תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה ומיסים
אשה	52.4	21.1
גבר	22.0	(2.1) ^a

בעיית העוני דומה בכל מצב משפחתי, כלומר אין אף לאחד מטיפוסי המשפחה השונים ייצוג יתר באוכלוסייה החד-הורית העניה. כך, לדוגמה, כ-51% מהמשפחות הן משפחות שבראשן גרושה, וחלקן באוכלוסייה הענייה הוא 47%.

(9) מספר התצפיות הקטן במדגם אינו מאפשר להסיק מסקנות על השפעת תשלומי ההעברה על אוכלוסייה זו.

כדי לעקוב אחר התפתחות מגמות היקף העוני בקרב משפחות חד-הוריות מאז ראשית העשור ערכנו השוואה בין הממצאים משנת 1986/87 לממצאי הסקר משנת 1979/80. בסקר 1979/80 לא היו משפחות חד-הוריות שבראשן רווקה. נימנו בו 23,000 משפחות חד הוריות (כ-6% מכלל המשפחות באוכלוסייה היהודית עם ילדים). מנתוני לוח מס. 12, המציג את רמת העוני בקרב משפחות אלו ב-1979/80, עולה כי תרומתם של תשלומי ההעברה לצמצום ממדי העוני היתה גבוהה ב-1979/80, יותר מאשר ב-1986/87. 63.3% מהמשפחות שבראשן אשה היו עניות לפי הכנסתן הכלכלית, ו-13% בלבד נותרו עניות לאחר תשלומי העברה.

כלומר, אחוז המשפחות שנחלץ מעוני הודות לתשלומי העברה היה כ-79%, וזאת לעומת כ-60% בלבד ב-1986/87.

לאחר תשלום המיסים הישירים אחוז זה קטן ב-1979/80 ל-72%, לעומת 56% ב-1986/87. מספר המשפחות שנותרו עניות לפי הכנסתן הנקייה היה 3500 ב-1979/80. כלומר, כ-18% מכלל המשפחות עם ילדים שבראשן אשה היו עניות לפי הכנסתן הנקייה, לעומת כ-23% ב-1986/87.

ב-1979/80 לגרושות היה ייצוג יתר באוכלוסייה החד הורית הענייה, שכן בעוד חלקן במשפחות העניות היה 42.7%, הרי חלקן בכלל המשפחות החד-הוריות היה 30.3% בלבד.

לוח מס. 12: תחולת העוני בקרב משפחות חד-הוריות, לפי מין

1979/80

מין ראש המשפחה	לפני תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה	לאחר תשלומי העברה ומיסים
אשה	63.3	13.3	18.0
גבר	11.5	(0.0)**	(0.0)

ר' הערה ללוח מס. 10.

הנתונים על העולים שהגיעו ב-1990 מורים שחלקן של המשפחות החד-הוריות גדול יותר מאשר באוכלוסייה הוותיקה: כ-13% מכלל המשפחות עם ילדים לעומת כ-8% באוכלוסיית המשפחות עם ילדים הוותיקות בארץ. זכאותן של נשים גרושות (שבידיהן פסקי דין תקפים לקבלת מזונות) לתשלום מזונות מהמוסד לביטוח לאומי מתחילה מיום הגיען ארצה, כמו גם זכאותן לקצבות ילדים. עקב הצורך להבטיח קיום למשפחות שלא יצליחו להשתלב בשוק העבודה, מוצע לאפשר לעולים לתבוע גמלה להבטחת הכנסה (מכוח חוק הבטחת הכנסה) לאחר שהות בת שנה אחת בארץ, במקום בת שנתיים, כנהוג כיום, נושא זה נתון עתה בשלבי דיון מתקדמים.

בנליוגרפיה

"מעמד האישה בביטוח פנסיוני בישראל ובמדינות אחרות", 1987, לאה אחדות, סקירה שנתית 1987, המוסד לביטוח לאומי.

"נשים המקבלות דמי מזונות באמצעות המוסד לביטוח לאומי", 1990, סקר מס. 73, אסתר טולדנו, מינהל המחקר והתכנון, המוסד לביטוח לאומי.

סקירה שנתית 1989, המוסד לביטוח לאומי.

Hauser R., Fischer I., 1985, "The relative economic status of one-parent families in six major industrialized countries", LIS Working Paper Series no. 7.

Northrop E.M., 1990, "The feminization of poverty: the demographic factor and the composition of economic growth", Journal of Economic Issues 24 (March), 145 - 160.

Pearce D., 1978, "The feminization of poverty: women, work and welfare", Urban and Social Change Review 11 (February), 28 - 36.

_____, 1983, "The feminization of ghetto poverty", Society 21 (November/ December): 70-74.

Peterson J., 1987, "The feminization of poverty", Journal of Economic Issues 21 (March), 329 - 337.

_____, 1989, "The feminization of poverty: a reply to Pressman", Journal of Economic Issues 23 (March), 238 - 245.

Pressman S., 1989, "Commentation on Peterson's 'The feminization of poverty'", Journal of Economic Issues 23 (March), 231 - 238.

Schoeni R., 1990, "The earnings effect of marital status", LIS working paper no. 42.

Smeeding T.M. et al, "Income poverty in seven countries: initial estimates from the LIS database", in Poverty, inequality and income distribution in comparative perspective, Harvester Wheatsheaf, 1990.